

Horváth Péter János

ZÖLD FILOZÓFIA ÉS FENNTARTHATÓSÁG AZ OKTATÁSBAN¹

Bevezetés

A fenntartható fejlődéssel összefüggő kérdések a XX. század második felétől merülnek fel az egyre erősebben jelentkező gazdasági, társadalmi és környezeti kihívások hatására. Sok területen megjelentek olyan válaszreakciók, amelyek az emberi tevékenységek által generált negatív visszacsatolások hatásait próbálják tompítani (Zádori, 2011). Hiba volna azonban azt állítani, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti problémák a korábbi időszakokban ne okoztak volna időről-időre nehézségeket. Az ember a kezdetektől használja és kihasználja Földünk erőforrásait, ami lokális és regionális szinteken a korábbiakban is számtalan konfliktushoz, erőforrás-feléléshez és -pusztításhoz vezetett. A korábbi időszakokban a lényegesen kisebb lélekszámú népesség globális szinten azonban nem okozott visszafordíthatatlan károkat.

Jelen tanulmányban a fenti folyamatok fényében a konzervatív értékeken alapuló társadalomfilozófiai oldaláról kiindulva kívánom megvizsgálni a fenntarthatóság egyes nevelésfilozófiai összetevőit. Szerkezetileg elsőként a környezeti etika és a környezetfilozófia legfontosabb alaptéziseit tekintem át annak fényében, hogy ezek a megközelítések hogyan és milyen formában jelenhetnek meg az oktatásban és a nevelésben. Ebben a törekvésemben elsősorban Roger Scruton munkásságához fordulok, hiszen az ő személye köthető leginkább a konzervatív zöld filozófia irányzatához.

Célom, hogy a scruton-i elvek mentén világos utat mutathassunk a fenntarthatóbb energiahasználat tekintetében azoknak a generációknak, amelyek minden bizonnyal a jelenlegi nemzedékeknel sokkal intenzívebben szembesülnek majd a globálisan és ennek hatására lokálisan is jelentkező fenntarthatósági kihívásokkal (Scruton, 2018b).

A zöld filozófia eszmerendszere

Környezeti etika, környezetfilozófia és a fenntarthatósági tudomány

A Stanford Enciklopédia szerint környezeti etika a filozófiának az az ága, amely az embernek a környezethez és annak nem ember alkotta dolgaihoz való morális viszonyát vizsgálja (Brennan és Norva, 2022). E vizsgálódás során a környezeti etika a természeti érték (instrumentális vagy intrinzikus) témájára is reflektál. A környezeti etika rövid bemutatását a következő területek ismertetésén keresztül a legcélszerűbb megtenni:

- (1) a környezeti etika kihívása a hagyományos nyugati etikai gondolkodás antropocentrikus megközelítésével szemben;

---

¹ Jelen tanulmány a szerző 2020-2.1.1-ED-2020-00107 sz. „Környezetfilozófia, Bioetika és Zöld Filozófia Kutatócsoport” létrehozására és működésének támogatására irányuló pályázat keretében készített doktori értekezése alapján készült, tartalmilag az értekezés 2. fejezetét foglalja össze.

- (2) a tudományág fejlődése az 1960-as és 1970-es évektől;
- (3) a mélyökológia, a feminista környezetetika, az újanimizmus (szemben a pozitívizmus okozta elidegenedés „varázstalanításával”) és a társadalomökológia összekapcsolása a politikával;
- (4) az arra tett kísérlet, hogy a hagyományos etikai elméleteket – vagyis a következményetikát, a kötelességetikát és az erényetikát – környezetvédelmi kérdések elemzésére alkalmazzák;
- (5) egyes gondolkodók aggodalmainak bemutatása a vadonnal, az épített környezettel és a szegénységgel kapcsolatban; és
- (6) a fenntarthatóság és az éghajlatváltozás etikája. (Brennan és Norva, 2022)

A fenntarthatóság kapcsán Ben A. Minteer nagyhatású tanulmányát emelem ki, amely az *Oxford Handbook of Environmental Ethics*ben jelent meg (Minteer, 2017). A szerző szerint a fenntarthatósággal foglalkozó szaktudomány közelmúltbeli megjelenése egyaránt lehetőségeket és kihívásokat teremtett a környezeti etika számára. Történt ez egyrészt azért, mert a fenntarthatósági tudomány szemléletmódjának gyors elterjedése (ez a szemléletmód egy olyan normatív természetű célirányos diskurzus, amely a társadalmat egy szilárdabb szocioökológiai kapcsolatrendszer felé vezeti), továbbá növekvő befolyása a környezetgazdálkodás és a releváns szakpolitikák köreiben lehetőséget biztosított a környezeti etika számára, hogy hozzájáruljon ennek az új, transzdiszciplináris tudománynak a kibontakozásához.

Másrészt viszont a nem-antropocentrikus etika nehezen egyeztethető össze azzal, hogy a fenntarthatóság tudománya jelentős hangsúlyt fektet a közjó és az emberi jólét növelésére, amely nyilván egy antropocentrikus vállalkozásnak tekinthető. Azonban a környezeti etikának egy jóval pragmatikusabb megközelítése – amely a természet tisztetét az értékpluralizmus egy tágabb jelentésével ötvözve (tekintetbe véve az emberközpontság hangsúlyozta értékeket is), az ökológiai rendszerek megővését és az emberi előnyök fontosságát is képes egyidejűleg képviselni – az imént említett két terület (a nem-antropocentrikus etika és a fenntarthatósági tudomány) párbeszédét elő tudja mozdítani. Következésképp a fenntarthatósági tudomány az antitetikus viszonyban álló szemléletmódok szintetizálásának kulcsa lehet.

Önellentmondáshoz vezet-e a konzervatív zöld filozófia feltételezése?

A történeti elemzést követően úgy tűnhet, hogy a konzervatív zöld filozófia paradox kifejezés, hiszen a zöld mozgalmak eddig liberális kezdeményezések voltak. Azonban a haladás mellett az értékek védelme a konzervatív irányzatok egyik fő célkitűzése (Scruton 2018a). Ezért, megítélésem szerint, nem ellentmondásos konzervatív zöld filozófiáról beszélni. Nézzük egy erre vonatkozó érvet:

- (1) Ha valamely mozgalom a környezetvédelem, illetve fenntarthatóság értékei mellett elköteleződik, akkor az liberális.
- (2) Ha valamilyen irányzat konzervatív, akkor az értékmegőrző (tehát minden felismert értéket megőrzi).
- (3) A környezetvédelem és fenntarthatóság a konzervatívok által felismert érték.
- (4) A konzervatív és liberális megközelítés egymást kölcsönösen kizárja.
- (5) Egyetlen konzervatív irányzat sem köteleződik el a környezetvédelem és fenntarthatóság értékei mellett (1, 4).

(K) A konzervatív irányzatok által fel nem ismert érték a környezetvédelem és a fenntarthatóság (2).

Az érv ellentmondásra vezet, ami kiválóan szemlélteti, hogy vannak abban olyan feltételezések, amelyek egyszerre nem lehetnek igazak. A (2) feltevés semmiképpen sem hamis, hiszen ez mintegy a konzervativizmus alapdefiníciója. A (3) azért nem lehet hamis, mert korunkban mi sem világosabb annál, mint hogy az emberi természeti környezetének pusztulása magára az emberre jelent veszélyt. Így, ha más értékkel nem is, de eszközértékkel feltétlenül rendelkezik a természeti környezet. Ezt pedig minden felvilágosult politikai irányzat látja. Így nem maradt más választásunk, mint vagy az (1) vagy a (4) feltételezést feladni.

Tehát vagy az nem tekintendő igaznak, hogy ha valamely politikai irányzat környezetvédelemmel és fenntarthatósággal foglalkozik, akkor az szükségképpen liberális; vagy azt kell megkérdőjelezi, hogy a konzervatív és liberális megközelítések egymást kizáróak. Azt gondolom, hogy jó szívvel megválhatunk akár mindkét feltételezéstől is. Ezzel arra kívántam rámutatni egy rendszerezettebb gondolatmenet segítségével, hogy valóban nem önellentmondás konzervatív zöld filozófiáról gondolkodni.

A konzervatív zöld filozófia

A fogalom tudományos diskurzusba való bevezetése szempontjából elévülhetetlen érdemeket szerzett magának Sir Roger Scruton, aki az irányzat elkötelezett híve és szószólója. Rajta kívül vannak más filozófusok, akik hisznek a konzervatív zöld filozófia létjogosultságában, sőt abban is, hogy arra olyan egyetemes etikai szabály építhető, amely felette áll politikának és közéletnek, pontosabban minden belátásra képes ember számára megkérdőjelezhetetlen értékkel bír.

Munkássága ugyanakkor jól összegzi a kortárs konzervatív mainstream fenntarthatósággal és a gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásokkal kapcsolatos nézeteit. Jelen tanulmány keretei között munkásságából csak néhány kiragadott részlet kiemelésére van lehetőségünk.

Scruton alapján a konzervatív ihletésű környezetfilozófiának egyik központi gondolata az *oikophilia*, vagyis az otthon szeretete (Scruton, 2012). Ez a szerző szerint olyan indíték lehet számunkra a környezet megóvásakor, amely magába foglalja legmélyebb kötődésünket a minket körülvevő világhoz. Kifejeződésre juthat továbbá a spiritualitásban, az erkölcsi normákban, esztétikai érzékben, amely élhető otthont eredményezhet számunkra és a jövő generációknak is. „Az *oikophilia* a felelősségre való felszólítás, amely helyteleníti a számító magatartást. Arra hív fel, hogy szeressünk, ne pedig kihasználjunk; hogy tiszteljünk, ne pedig kizsákmányoljunk. Arra ösztökél, hogy a környező, otthonos dolgokra személyekként tekintünk – ne csak, mint eszközökre, hanem önmagukban vett célokra” – fogalmaz Scruton (Scruton, 2018b. 245).

A fenti folyamatoknak a szabad vállalkozás, piaci koordináció keretei között kell megvalósulnia, amely hatékonyabb koordinációs mechanizmust jelenthet, mint az állami szerepvállalás, amely centralizált megoldásokkal, top-down típusú koordináció segítségével próbál lépéseket tenni a negatív gazdasági, társadalmi és környezeti problémák megoldása érdekében.

Scrutonnál, de más konzervatív filozófiai megközelítésekben is rendre felbukkan a közösségek hagyományainak, közösségi mozgásfolyamatainak fenntartása és megőrzése, amellyel kapcsolatban természetesen felmerülhet, hogy pontosan mit is szeretnénk megőrizni és fenntartani, különösen a XXI. századi modern társadalmakban, ahol az eredetileg megfigyelhető, hagyományos közösségi mintázatok töredéke mutatkozik a helyi közösségekben (Scruton, 1980b).

Egy adott földrajzi terület közösségi tevékenységei híven tükrözik a helyi közösségek igényeit, szükségleteit, prioritásait és preferenciáit: ezek a társadalmi mozgásfolyamatok megmutathatják, hogy a cselekvő, öntevékeny helyi közösségek milyen területeken igyekeznek tenni annak érdekében, hogy az egyén és a közösség számára is hasznos eredményeket érjenek el. Ahogyan a korábbiakban már rámutattunk, e szükségletek és igények kielégítésében a helyi közösségek legtöbbször nincsenek egyedül, hiszen az állami szervezetek, intézmények, a települési önkormányzatok, sőt vállalkozások is szerepet játszhatnak ebben a folyamatban. A közösségi tevékenységek egyik markáns eleme az adott területen működő, intézményesült, formalizált szereplőkből álló nonprofit szektor, amelyet jól kiegészít a helyi civil társadalom. E két vonalon zajló közösségi mozgásfolyamatok együttesen töltik be azt a közösségformáló és közösségépítő szerepet, amelyek segítségével a helyi közösségek értékei megőrizhetők, fenntarthatók és fejleszthetők.

Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy szerte a világon számtalan olyan közösség van, amely gazdasági és társadalmi szempontból is komoly kihívásokkal küzd, és ezek a közösségek nem rendelkeznek olyan humán és pénzügyi erőforrással, amelyek segítségével a helyi kritikus helyzetek kezelhetők lennének, azonban az összetartó, cselekvő, helyzetük javításáért tenni akaró közösség olyan alapot jelenthet, amelynek keretei között az egyének és a helyi közösség is könnyebben alkalmazkodhat a változó gazdasági, társadalmi környezethez és a folyamatosan jelentkező kihívásokhoz.

Környezeti szempontból persze fontos az is, hogy a túlzott erőforrás-használat, illetve az emberi közösségek gazdasági, társadalmi tevékenységeinek következtében bekövetkező túlhasználat egy olyan folyamat, amelyben minden egyes ember benne van, tehát az oly gyakran hangoztatott felelősség átruházása mellett/helyett azt célszerű megtalálni, hogy az egyes szereplők hogyan tudják úgy átalakítani fogyasztási, felhasználási mintáikat, amely a környezet iránti nagyobb felelősséggel (Szilágyi, 2021), elkötelezettséggel jár.

Ehhez szükség lehet az igények és elvárások megváltoztatására, valamint arra is, hogy a fogyasztásból, működésből, és termelésből fakadó környezetterhelést próbáljuk meg csökkenteni, és a negatív externális hatások költségeit saját magunk viseljük, és erre vegyük rá a többi szereplőt is. Ez azonban az esetek többségében akkor lehet reális és működőképes, ha sikerül a folyamatokba olyan ösztönzőket építeni, amelyek hatására nem kényszerként, hanem lehetőségként tekintenek az érintettek a tudatosabb, fenntarthatóbb cselekvésre.

A konzervatív filozófiai megközelítésekben a nemzeti szint is egyfajta közösségként értelemezhető: a nemzetnek, mint közösségnek a területi lojalitás alapján kell működni, *„békében az idegenekkel, tisztelve a halottakat és megfelelő módon gondoskodva a következő generációkról, akik majd átveszik a helyüket”* (Scruton, 2018b. 25). A környezettel kapcsolatos problémákat azonban nem szabad az örökölt

kötődések, a nemzeti szuverenitás, a szabad vállalkozás és a civil kezdeményezések keretrendszeréből kiemelni.

Fontos az is, hogy olyan ösztönzőket hozzunk létre, amely arra sarkallja az embereket, hogy a problémákat saját maguk oldják meg. Ehhez a kormánynak kell biztosítani a keretrendszert és az ösztönzőket is, amely, mint egy láthatatlan kéz, biztosítja a rendszer működését. Minden területet azonban nem lehet tökéletesen szabályozni és az is a fentiek ellen dolgozik, hogy az eltérő érdekek folyamatosan ütközhetnek, másrészt a szabályozók kiskapuit kihasználva torzíthatják az eredeti célokat.

Mi készíti az embereket környezetük tönkretételére és mi veszi rá őket arra, hogy megóvják? Környezeti problémák egyes megközelítések a piac kudarcaként értékelik, azonban a konzervatív zöld filozófia a piaci koordináció keretein belül képzelet el a felmerülő gazdasági, társadalmi és környezeti problémák megoldását. Ebben a folyamatban a lokális közösségek korábban már hangsúlyozott kiemelt szerepe mellett nagy jelentősége van a tulajdonjogoknak, a stabil, biztos és megkérdőjelezhetetlen tulajdonviszonyokból fakadó felelős gondoskodásnak is, feltételezve, hogy a közösségek tagjai saját maguk által birtokolt és menedzselte területeket érintő fenntarthatósági kihívásokat ismerik és hajlandók és képesek is tenni e problémák megoldása érdekében.

Az autonóm közösségek rugalmas, magas fokú alkalmazkodóképességgel rendelkeznek, az állami szereplő által biztosított keretrendszerben a törvényi szabályozás által biztosított hatékony felelősségi és kárrendezési jog alapján képesek felelős állampolgárként eljárni a mindennapokban és ebben a környezet és a természet iránti felelősség is markánsan megjelenik. Mindez azonban a felelős közösségek megléte mellett csak abban az esetben működhet sikeresen, ha az árképzésnek és az ezzel kapcsolatos visszacsatolásoknak olyan logikája és módja működik az adott közösségekben és a nemzetállamokban, amely a felelősökkel fizetteti meg a környezeti károkat: aki szennyez, fizessen elv szükséges az élet minden területén. Ennek megvalósításához szintén elengedhetetlen a környezetszennyezés és a keletkező hulladék beárazása, amely optimális esetben ösztönzőként működik a rendszerben és csökkentheti a környezetre nehezedő nyomást.

Az alkalmazkodás mindig csak az utolsó stratégia, általában azok után, amikor már minden hibát elkövettünk, ezért kiemelt feladat helyi cselekvő, tenni akaró közösségek megerősítése, a közösségek humán kompetenciáinak fejlesztése és a helyi gazdaság versenyképesebbé tétele is. Természetesen, ahogyan már korábban is szó volt róla, a helyi közösségek nem feltétlenül rendelkeznek olyan pénzügyi és humán erőforrásokkal, szándékkal és akarattal, hogy képesek legyenek saját problémáik felismerésére és tevékeny megoldására, ezért indokolt esetekben az állam felügyelő szerepe mellett az állami szereplő beavatkozására és a közösségek állam által történő megerősítésére.

Ez azonban nem ellentmondás, és nem azt jelenti, hogy a kormányzat mindent megold a közösségek helyett, csupán azt, hogy olyan segítséget, illetve külső humán és pénzügyi erőforrásokat kaphatnak a helyi szereplők, amely segítségével kialakulhat a korábban nem létező, vagy történelmi, politikai, gazdasági okok miatt csökevényessé vált helyi önrendelkezés.

Összefoglalva tehát, a konzervatív zöld filozófiai megközelítés szerint az összetartó, cselekvő, helyzetük javításáért tenni akaró közösségek jelenthetik az alapot a

fenntarthatósági kihívások megfelelő kezeléséhez, és a hatékony alkalmazkodást a változó gazdasági, társadalmi környezethez.

A közösségeknek alapvetően önállóan, autonóm módon kell helyt állniuk az egyre intenzívebben jelentkező gazdasági, társadalmi és környezeti problémákkal szemben, amelyben az állami szereplő egyfajta katalizátor-szerepet tölt be: egyrészt biztosítja a jogi keretrendszert és szerepet vállal a helyi megoldásokat segítő ösztönzők kialakításában, másrészt humán és pénzügyi erőforrásokkal segíti a kedvezőtlenebb helyzetben lévő közösségeket.

Scruton zöld filozófiájának kritikai értékelése

A Scruton által meghatározott zöld filozófia szemben áll az elterjedt ökológiai megközelítések túlnyomó hányadával, hiszen e hagyományos megközelítések a krízisre irányuló megoldási javaslatokat szélsőséges keretek között képzelik el.

Scruton ezzel szemben olyan perspektívából közelíti meg a természeti környezet problémáit, amely a mindennapi élet szokásos menetébe illeszthető be. Azt képviseli, hogy a környezetvédelem érdekében mindenekelőtt nem a politikai elit, hanem az egyes ember szintjén kell fellépni. Az ökológiai problémák szerinte akkor kezelhetők eredménnyel, ha az emberi motivációkat felébresztjük és támogatjuk. Ennek elérése érdekében úgy gondolja, hogy a nemzeti szintre koncentrálódó közösségi „tudat” kialakítása szükséges (Scruton, 2012).

Scruton alapvetően a szubszidiaritást teszi meg vezérelvévé, amely a helyi kezdeményezések, önszerveződések, valamint a személyes kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozza (Scruton, 2018b). Úgy gondolja, a környezeti válság elmélyülésének legfontosabb oka az emberi elidegenedés a közvetlen környezettől. Másként fogalmazva az, hogy az ember nem tartja otthonának az őt körülvevő világot.

A kormányzati kurzusok feladata így mindenekelőtt az, hogy a megoldandó kérdés szempontjából nélkülözhetetlen emberi motivációt felkeltsék, ehhez a megfelelő körülményeket megteremtsék. A probléma nyitját Scruton nem a társadalmi – ezen belül politikai és gazdasági – rendszer megváltoztatásában vagy felszámolásában, hanem az úgynevezett közember gondolkodásának formálásában látja (Scruton, 2018b).

Ezt az elgondolást mások is képviselik, mondván, a társadalmi változás alapja az egyes ember világnézetének a megváltoztatásán keresztül valósulhat meg (Lányi, 2015).

Scruton legfőbb törekvése megtalálni annak a módját és lehetőségét, hogy a tetteinkből eredő következményekért mi viseljük a felelősséget (Scruton, 2018b). Ez a megközelítés egyebek mellett magában foglalja a motivációk és igények megváltoztatását is. A közgondolkodást és a helyzetek megítélését csak akkor lehet átalakítani, ha az emberek motiválhatóvá válnak olyan mértékben és módon, hogy képesek legyenek megállj szabni a természetpusztításnak.

Ezt példának okáért úgy valósíthatják meg, hogy a szükséges árucikkek kívül mást nem vásárolnak, illetve pazarló életmódjukat és az ezt fűtő vágyaikat megfékezik. A racionális önérdék ugyanis még nem elegendő motivációs tényező. Inkább egy olyan altruisztikus szemléletmódra lenne szükség a filozófus szerint, amely az emberekben kialakítható és fokozatosan elmélyíthető. Erre be is vezet egy terminus technikust, a már említett *oikophilia*-t.

Említésre méltó, hogy a racionális önérdék már csak azért sem elégséges, hiszen a racionalitás erőteljesen korlátozott – legalábbis a gyakorlati cselekvés területén. Emellett az ember meglehetősen rabja az emocionalitásnak, ugyanis az érzelmek alapvetően irracionális determinációjától számtalan esetben nem tudja függetleníteni magát. Több emocionális motívum (jellemhibák, vágyak, indulatok sora) alakítja a cselekedeteket. Ennek okán a tömegek ítélőképessége általában nem megbízható. Ez úgy is megfogalmazható, hogy az emóciók vezette emberi csoportok nem képesek megfelelő döntéseket hozni. Emiatt, valamint a morális tökéletlenség ténye miatt a realisták azt a véleményt fogalmazzák meg, hogy az emberek tetteit politikai erővel kell kordában tartani (Szűcs, 2014).

Érdeemes arra rámutatni, hogy a Machiavelli-féle megközelítés szerint az emberek nem tartják be az adott szavukat, sőt, egyenesen rosszindulatúak. Ezzel magának a vezetőnek (Machiavelli szóhasználatában a fejedelemnek) is tisztában kell lennie, megfelelő választ adva a tömegek törekvéseire. Szerinte, *„annak, aki államot alapít és törvényt hoz, eleve rossznak kell feltételeznie minden embert”* (Machiavelli, 1978-102). Vagyis az emberek nagyobb részének pusztán belső motiváció miatt nem érdeke, hogy „jó” legyen, illetve az sem várható el, hogy alulról induló szerveződés eredményeként bármilyen változás elindulhat. Tovább menve, az még kevésbé elképzelhető, hogy globális viszonylatban a közgondolkodás módosítható lenne.

A marxi paradigma értelmében az ember számára a munkafolyamatok önmagában vett céltalansága, az elidegenedés átélése egészen odáig vezet, hogy elveszíti bensőséges kapcsolatát nemcsak emberségével és a másik emberrel, hanem a természeti környezettel is (Marx, 1977). A világ homogenizálódik, a természeti kincsek pedig a szükségletkielégítés közvetett eszközei lesznek. Így már nem jelentkezik belső motivációként a környezet megóvása, ez legfeljebb csak a politikai akarat által történő „kondicionálás” révén érhető el részleges mértékben, vagy egy közvetlen veszélyeztetettség (természeti katasztrófák) felrázó élménye veheti rá az embert bizonyos cselekedetek a megváltoztatására.

Mindehhez gyakorlati szempontból szükséges megjegyezni, hogy a tudatos energiafogyasztás és a fenntartható energiahasználat egyik lényeges alappillére az oktatás, ezért értekezésemben a fenntarthatóságra nevelés legfontosabb dimenzióinak áttekintését követően azt vizsgálom, hogy az oktatási folyamatokban – különös tekintettel a kisgyermekkorra nevelésre – melyek azok a tématerületek, amelyekhez kapcsolódó tudáselemek, illetve kompetenciák elsajátítása elősegítheti egy fenntarthatóbb gazdasági, társadalmi és környezeti szituáció kialakulását (Szabó és Nemeskéri, 2022).

A scrutoni filozófiai „program” vonatkozásában már itt érdemes rámutatni arra, hogy sem a köz-, sem pedig a felsőoktatási struktúrák nem tesznek lényegében semmit az oikophilia tudatosítása érdekében. A közösségi tudatosság kiterjesztése a környezetvédelem területére, illetve az bevésődött meggyőződések és rutinok átalakítása előfeltételek az előbbi megvalósítása érdekében – jelenthetnének ki Leopold nyomán (Leopold, 2000).

A jelenleg érvényben lévő tantervek és az ezek alapján konkretizált iskolai programok, gyakorlatok azonban meglehetősen lemaradásban vannak a környezeti tudatosság kialakítását illetően. Inkább a gazdasági szempontok túlsúlya állapítható meg, semmint az imént említett szemléletmód hangsúlyozása (Dudok, 2021; Lányi, 2000).

Tehát az iskolai rendszerek nem képesek kialakítani semmiféle felelős magtartást, hiszen a morális irányvonalakat sem fektetik le, amely a kanti értelemben vett gyakorlati ész autonóm, belülről fakadó cselekvésének előfeltétele lenne (Boros, 2018). Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy egy ilyen horderejű átalakítás nem történhet egyik napról a másikra, hiszen túl annak finansziális oldalán, szükség van a megfelelő tananyag kidolgozására, valamint a kompetens pedagógusok és oktatók kinevelésére.

Úgy tűnik, korunk politikai-gazdasági struktúrája nem támogató abban a tekintetben, hogy a környezetetikai paradigmák megfogalmazását és tanítását mozdítaná elő. Nem véletlen tehát Leopold azon megállapítása, miszerint napjaink oktatási-nevelési rendszerében semmiféle nyoma sincs az efféle törekvéseknek (Leopold, 2000). A jelenleg is uralkodó, „rövidlátó” profitorientált szemléletmód ugyanis kevésbé motivált abban, hogy az eddig megszokott működési módjával szakítson, ezzel valamilyen mértékű anyagi áldozatot vállaljon.

A környezetetikai szempontok ilyen mérvű elsikkadása okán többen is felléptek annak érdekében, hogy a trend megforduljon. Születtek olyan javaslatok (egyebek mellett Snyder tollából), amelyek arra mutattak rá, hogy a racionalizáló típusú gazdasági tartalmak mellett fontos lenne a nemzeti identitás, kultúra és a környezeti tisztelet kialakítása (Lányi, 2000).

Visszakötvé a fentebb írtakhoz, a fogyasztói kultúra elterjedése és dominánssá válása tovább fokozta az emberek elidegenedését a természettől, ennek következtében a mai ember nem képes megfelelően értékelni azokat a természeti adottságokat, melyek körülveszik. Ennek következtében egyre inkább életidegen magatartási mintázatok jelennek meg, amelyek ellensúlyozása érdekében egy releváns nevelési stratégia kialakítására van szükség.

A scrutoni filozófiában helyet kap az oktatás, méghozzá oly módon, mint amely az oikophilia elmélyítését szolgálja (Scruton, 1980a). Ez a fajta oktatási-nevelési feladat szinte elválaszthatatlan a nemzettudat és a patriotizmus kialakításától. Mindezt azonban kellő kritikával érdemes és kell is megközelíteni. Nem világos ugyanis, hogy miért lenne szükségszerű kapcsolat a patrióta szemléletmód és a szoros értelemben vett oikophilia, a szubszidiaritás és az ennek nyomán megjelenő morális felelősség között.

Ugyanakkor az sem látszik tisztán, hogy miként lehetséges ezt a fajta nemzettudatot kiterjeszteni anélkül, hogy az valami „általánosban” és így jellegtelenben fel ne oldódna. Mindenesetre a legtöbb, amire vállalkozni lehet, az a kultúrák kiegyensúlyozott együttélése és a bennünk található értékek elismerése. Azt se tévesszük szem elől, hogy minden változás hatásaiban általában késleltetett, így a szemléletmód átalakulása sem eredményezne azonnali megoldást, annak következményei csak hosszabb távon lennének érzékelhetők.

A fentieket szolgáló oktatási folyamat több nemzedéken ívelne át, mire érdemi hatása lenne. A pontosabb kép érdekében lássuk ezt a folyamatot vázlatosan. Először az új oktatási-nevelési rendszerben szocializált első generációs személyekről érdemes szólni, akiknek a társadalmi súlya csak onnantól kezdve válik értelmezhetővé, miután beléptek az aktív életkorba. Ők már utódaiknak az elsődleges szocializáció legfőbb színterén, a családban képesek lennének továbbadni, „áthagyományozni” azt a szemléletmódot, amelyet még az oktatási rendszer biztosított számukra. Az otthoni

hatások pedig egy olyan bázist jelentenének, amelyre az iskolai tananyag építeni tud. Így szervezen összefonódna a családi és az intézményes keret.

Fontos továbbá, hogy a média hajlandó és képes legyen támogatni ezt a folyamatot. A tömegkommunikáció azonban úgy tűnik, hogy a piacgazdaság egyes profitorientált szereplői mögött sorakozik fel. Horkheimer és Adorno rámutat arra, hogy korunk viselkedési mintázatait, attitűdjeit a tömegkultúra alakítja, ezzel viszont szinte szükségszerűen megjelenik az elnyomás egy modern kori formája (Tanyi, 2009). Tekintve pedig, hogy a tömegkultúra végletesen ideológia-vezérelt, továbbá átmediatizált, így a tömegkommunikáció nagyban felelőssé tehető a kialakult helyzetért, azért, hogy az úgynevezett fogyasztóvá silányított (tömeg)ember pusztán passzív befogadóvá, reflexióra nem képes lényé transzformálódott. Ennek következtében a média együttműködése nélkül a scrutoni remények egy társadalmi átalakulásra nézve majdhogynem kilátástalanok és lehetetlenek.

A konzervatív zöld filozófiai megközelítés alternatívát jelenthet a globális intézményrendszert preferáló megoldások mellett. Ez a gondolkodásmód a fenntarthatósággal összefüggő legfontosabb tématerületek esetében is irányt mutathat az előttünk álló időszakban.

Konzervatív zöld filozófia az oktatásban

A konzervatív zöld filozófia legfontosabb üzenete, hogy a helyi dimenzióra helyezzük a hangsúlyt a globális megoldások helyett. Fontos kérdés, hogy mindez igaz lehet az oktatásra, nevelési folyamatokra is?

A Scruton által is felvázolt zöld filozófiai irányelvek alapvetően nem az oktatásra vonatkozóan kerültek megfogalmazásra, ugyanakkor ezt a logikát ebben az esetben is figyelembe lehet venni. Az oktatás, nevelési folyamatok esetében az oikophilia, vagyis az otthon szeretete kell, hogy megjelenjen a nevelési programokban, oktatási tartalmakban, amely alapvetően annak a helynek a megismerését jelenti, ahol élünk.

A neveléssel kapcsolatban értékes gondolatokat találhatunk Roger Scruton *Humane Education* című tanulmányában (Scruton, 1980a). A nevelés tekintetében megfogalmazott érvek természetesen különösen érvényesek a fenntarthatóságra való nevelés területére. A szerző szerint hibás az a megközelítés, amelyik a nevelés folyamatát nem tudományos kérdések mentén tematizálja. Ennek kapcsán érdemes Scruton egyik gondolatmenetét analitikusan is megfogalmazni (Scruton, 1980a. 490–491):

- (1) Inkoherens feltételezni, hogy a tudományos érdeklődésnek vannak határai (tehát léteznek olyan tématerületek, amelyek tekintetében nem definiálható megfelelő tudományos módszertan, hiszen ezek hatáskörén kívül esnek).
- (2) A humán nevelés nem épülhet inkoherens elgondolásokra.
- (K) A humán nevelés nem épülhet olyan elgondolásra, amelyik a tudományos módszertant megkerülni igyekszik (1, 2).

A humán nevelésnek tehát tudományos alapokon kell állnia. A fenntarthatóságra való nevelésre ez különösen igaz, mivel az a humán- és természettudományok egy olyan határmezsgyéjét képezi, amelyik helyes nevelésfilozófiai megalapozása az emberi életkörülmények megőrzésének, sőt az emberi túlélésnek a záloga lehet.

A minket körülvevő világ története, az ott a múltban és a jelenben megfigyelhető erőforrás-használat és a természeti környezet mind olyan elemek, amelyeket célszerű beépíteni az oktatási tevékenységbe, már kora gyermekkortól kezdődően.

Ezeknek a tudáselemeknek az elsajátítása képessé teheti az oktatási, nevelési folyamatokban résztvevőket arra, hogy reális képük legyen a lakóhelyükön, országukban megfigyelhető gazdasági, társadalmi és környezeti helyzetről, a fenntarthatósági kihívásokról és az erre adható, reálisan megvalósítható, illetve jónak gondolt válaszokról.

A „valódi” lokális tudáselemek mellett, amelyek valóban arra az adott helyre vonatkoznak, ahol az oktatási folyamat zajlik, a nemzetállami szint is nagy jelentőségű: ahogyan korábban már volt róla szó, a konzervatív filozófiai megközelítésekben a nemzeti szint is egyfajta közösségként értelmezhető, a nemzet, mint közösség, amely a területi lojalitás alapján működik.

Érdekes kérdés azonban az, hogy egy globalizált világban, ahol a gazdasági, társadalmi folyamatok, kihívások s válaszok bizonyos esetekben nem igazán ismernek országhatárokat, mennyire alkalmazható ez a fajta logika? Mi a helyzet azokkal a földrajzi területekkel, amelyeken több, viszonylag kisméretű szuverén államalakulat található, és ahol az egyes nemzeti közösségek történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és környezeti narratívái között meglehetősen nagy különbségek vannak? Mi a helyzet akkor, ha egy nemzetállam több eltérő kultúrával rendelkező közösségnek is otthont ad? Ilyen esetekben milyen tudáselemek tekinthetők majd dominánsnak és meghatározónak? Számptalan hasonló kérdést tehetnénk fel, amelyek a konzervatív zöld filozófiai megközelítés egyszerű és világos üzenetét, hogy a közösségi, nemzeti szintet kell előtérbe helyezni, árnyalják és gyakorlati megvalósíthatóságát bonyolultabbá tehetik.

Egy egyszerű példa ezzel kapcsolatban a meglehetősen viharos történelmet maga mögött tudó Közép-Európa. Az értekezésnek természetesen nem témája e térség múltbeli és jelenlegi gazdasági, társadalmi helyzetének részletes bemutatása, de érdemes elgondolkozni azon, hogy ha csak az elmúlt száz év történelmi eseményeit nézzük a közép-európai országok tankönyveiben, milyen eltérő értelmezéseket és megközelítéseket találhatunk, amelyek az adott nemzeti közösségek szempontjából nyilvánvalóan érthetőek, azonban sok esetben meglehetősen távol állnak attól a többé-kevésbé rekonstruálható helyzettől, amely e térséget jellemezte az elmúlt évszázadban.

Idővel kialakulhatnak olyan értelmezések és narratívák, amelyek a valósághoz és a valós eseménysorozatokhoz közelebb állnak, vagy éppen olyan kritikus kérdések kerülhetnek háttérbe, vagy veszthetik el jelentőségüket, amelyek közösségeket, nemzeteket hosszú időn keresztül egymással szembeállítottak. Ha globális szinten nézzük ugyanezt, hasonló jelenségek figyelhetők meg világszerte.

Első ránézésre a környezeti nevelés, a fenntarthatóságra nevelés vagy éppen a tudatos energiafogyasztás kérdésköre nem tekinthetőek ennyire kritikus kérdéseknek, de ha jobban belegondolunk, ezeken a területeken is komoly ütközések lehetnek az adott helyzetek, jelenségek és kihívások értelmezésében, az okok feltárásában és a hatékonynak vélt megoldások kialakításában.

Összegzés

A konzervatív zöld filozófiai megközelítés szerint az összetartó, cselekvő, helyzetük javításáért tenni akaró közösségek jelenthetik az alapot a fenntarthatósági kihívások megfelelő kezeléséhez. A közösségeknek önállóan, autonóm módon kell helyt állniuk a gazdasági, társadalmi és környezeti problémákkal szemben. Osztvá azt a konzervatív zöld filozófiai nézetet, hogy elsődlegesen a közösségi, nemzeti preferenciáknak kell meghatározó prioritásként megjelenniük az oktatási, nevelési folyamatokban és képzési programokban, megállapításaim szerint érdemes lehet egyfajta globális „közös nevezőre” törekedni a fenntarthatósági kérdésekkel kapcsolatban, annak érdekében, hogy hasonló módon lássuk és láttassuk azokat a folyamatokat, amelyek negatív hatásai problémákat okoznak lokális és globális szinten.

Az, hogy ez a közös nevező reálisan megvalósítható-e rövid távon, kulcskérdése lehet a fenntarthatóságra nevelés sikerességének, a problémák hasonló értelmezése segíthet abban, hogy egy olyan generáció nőjön fel, amely rendelkezik azokkal a tudáselemekkel és kompetenciákkal, amely reálisabbá teszi az emberiség válaszait a fenntarthatósági kihívásokra. Mindez, ahogyan már korábban is szó volt róla, hatékonyabb lehet, ha proaktív módon igyekszünk tenni annak érdekében, hogy a globális problémák negatív hatásait enyhíteni lehessen és nem csak a negatív visszacsatolások hatására igyekszünk valahogy alkalmazkodni a megváltozott kondíciókhoz.

A fentiek fényében tanulmányomat Scruton szavaival zárom: „Van ... egy megszívlelendő tanulság mindazok számára, akik a környezet kérdéseiről gondolkodnak. Egyetlen nagy ívű projekt sem lehet sikeres, ha nem a kis léptékű, gyakorlati gondolkodásunkban gyökerezik. Hiszen végül mi vagyunk azok, akiknek cselekedniük kell, akiknek el kell fogadnunk és a magunkévá kell tennünk a nevünkben elfogadott döntéseket, és mi vagyunk azok, akiknek meg kell hozniuk a szükségesnek nyilvánított áldozatokat a jövő nemzedékei érdekében” (Scruton, 2018b. 8).

Irodalom

- Boros, J. (2018). *Immanuel Kant*. Budapest. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Brennan, A., & Norva Y. S. L. (2022). "Environmental Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2022 Edition)*-
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/ethics-environmental/>.
- Dudok, F. (2021). Fenntarthatóságra nevelés a közoktatás szintjén. In. Zádori Iván (ed.) *Tiszta energia—Fenntartható környezet*. DePress Kiadó, Budapest. 75-91.
- Lányi, A. (2000). *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Budapest, Osiris.
- Leopold, A. (2000). Föld-etika. In. Lányi, A. (ed.). *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest. 103– 116.

- Machiavelli, N. (1978). *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről*. In Machiavelli művei, I. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest. 87–441.
- Marx, K. (1977). *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth, Budapest.
- Minteer, B. A. (2017). *Environmental Ethics, Sustainability Science, and the Recovery of Pragmatism*. In Gardiner, S. M., & Thompson, A. (eds.). *The Oxford Handbook of Environmental Ethics*. New York. Oxford University Press.
- Scruton, R. (1980a). Humane Education. *The American Scholar*, (4), 489–498.
- Scruton, R. (1980b). *The Meaning of Conservatism*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Scruton, R. (2012). *How to think seriously about the planet. the case for an environmental conservatism*. Oxford University Press, NY.
- Scruton, R. (2018a). *Conservatism. An Invitation to the Great Tradition*. All Points Books, London.
- Scruton, R. (2018b). *Zöld filozófia*. Akadémiai, Budapest.
- Szabó, B., & Nemeskéri, Zs. (2022). A gazdaságfilozófia axiológiai megközelítése. In Szécsi, G., Boros, J., & Nemeskéri, Zs. (eds.). *XXI. századi narratívák. Tanulmányok a filozófia, művészet és gazdaság metszéspontján*. Magyarország. Belvedere Meridionale, Szeged. 139-178.
- Szilágyi, T. (2021). A felelősség társadalma. *Kultúratudományi Szemle*, 3(4), 38-45.
- Szűcs, Z. G. (2014). Politika egy tökéletlen világban. A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről. *Politikatudományi Szemle*, 23(4). 7–31.
- Tanyi, A. (2009). A Frankfurti iskola és 1968. *Fordulat*, (6), 8–33.
- Zádori, I. (2011). *A Csatorna-szigetek fenntarthatósági kihívásai és gazdasági-politikai válaszkísérletei*. Alexandra, Pécs.